

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ISLOM DININING INSON KAMOTIGA TA'SIRI HAQIDAGI G'OYALARI

Abdiraxmonova Sevinch

Termiz davlat universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish O'zbek tili yo'nalishi talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19500351>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining islom dini ta'limoti asosida inson kamoloti borasidagi g'oyalari tadqiq etilgan. Xususan, islomiy sifatlar va axloqiy mezonlarning shaxs ma'naviy yuksalishidagi roli qiyosiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: "Ashrafu-l-maxluqot", "Komil inson", "Tazkiyatun-nafs", "Ma'rifat", "Fozil shahar", "Iymon", "Adolat", "Hikmat", "Nafsi amora", "Xulqi-hasana".

Abstract. In this article, the ideas of Eastern thinkers regarding human perfection based on the teachings of the Islamic religion are researched. In particular, the role of Islamic qualities and moral criteria in the spiritual development of the individual is analyzed from a comparative-philosophical point of view.

Key words: "Ashrafu-l-makhlukat" (The noblest of creations), "Perfect human", "Tazkiyatun-nafs" (Purification of the soul), "Enlightenment", "Virtuous city", "Faith", "Justice", "Wisdom", "Nafsi amora" (The commanding self), "Khulqi-hasana" (Beautiful character).

Аннотация. В данной статье исследуются идеи восточных мыслителей о совершенстве человека на основе учений исламской религии. В частности, с сравнительно-философской точки зрения анализируется роль исламских качеств и нравственных критериев в духовном возвышении личности.

Ключевые слова: «Ашрафу-ль-махлукут» (Венец творения), «Совершенный человек», «Тазкиятун-нафс» (Очищение души), «Просвещение», «Добродетельный город», «Вера», «Справедливость», «Мудрость», «Нафси амора» (Повелевающая душа), «Хулқи-хасана» (Прекрасный нрав).

KIRISH (VEDENIE/INTRODUCTION)

Inson kamoloti va uning ma'naviy qiyofasi masalasi Sharq falsafiy tafakkurida hamisha markaziy o'rinni egallab kelgan. Islom dinining VII asrda Arabiston yarim orolida vujudga kelishi va tez orada Markaziy Osiyo mintaqasiga yoyilishi insonning borliqdagi o'rni, uning yashashdan maqsadi va axloqiy qiyofasiga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirib yubordi.

Islom ta'limoti insonni shunchaki biologik ehtiyojlar egasi yoki ijtimoiy mavjudot sifatida emas, balki Yaratganning yer yuzidagi xalifasi va barcha mavjudotlarning sarvari sifatida ulug'ladi. Bu g'oya Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari uchun insonning ichki imkoniyatlarini kashf etish va uni ma'naviy yuksaltirishda asosiy poydevor bo'lib xizmat qildi.

Mutafakkirlarimizning qarashlariga ko'ra, islom dini keltirgan har bir amaliy ko'rsatma va har bir ibodat insonni jaholat botqog'idan chiqarib, ma'rifat nuriga yetaklashga qaratilgan.

Masalan, islomdagi iymon tushunchasi insonda ruhiy xotirjamlik va o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirsa, ilm egallashga bo'lgan da'vat uni koinot sirlarini o'rganishga va tafakkur qilishga undaydi.

Mazkur maqolada aynan islomiy tushunchalarning Sharq mutafakkirlari talqinidagi ma'naviy-falsafiy mohiyati va ularning inson shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati batafsil tahlil etiladi. Insoniyat tarixida inson kamoloti masalasi hamisha markaziy o'rinda turgan.

Ayniqsa, Sharq xalqlari madaniyatida bu tushuncha bevosita islom dini ta'limoti bilan chambarchas bog'liqdir. Islom dini milodiy VII asrda vujudga kelib, insonni dunyodagi eng aziz mavjudot – "Ashrafu-l-maxluqot" sifatida e'lon qildi. Bu ta'limot insonning nafaqat moddiy, balki ma'naviy va ruhiy kamolotini birinchi oringa qo'ydi.

Sharq mutafakkirlari – Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, imom G'azzoliy kabi ulug' siymolar o'z asarlarida islomiy qadriyatlarni falsafiy mushohada bilan boyitganlar.

Ular uchun kamolot – bu yaratuvchini tanish, o'z nafsini tarbiyalash va jamiyatga foyda keltirish orqali erishiladigan eng yuksak bosqichdir. Maqolada mazkur mutafakkirlarning islom va inson kamoloti o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi qarashlari tizimli o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (LITERATURA I METOD/LITERATURE REVIEW)

Maqolani tayyorlashda Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri", Imom G'azzoliyning "Ihyo ulumid-din", Alisher Navoiyning "Mahbubul-qulub" asarlari hamda zamonaviy tadqiqotchilardan I.Mo'minov, M.Xayrullayev va Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning axloqiy-tarbiyaviy asarlaridagi metodologik tavsiyalarga tayanildi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tarixiy izchillik va mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

MUHOKAMA (OBSUJDENIE/DISCUSSION)

Sharq mutafakkirlarining qarashlarida islom dinining inson kamolotiga ta'sirini quyidagi asosiy yo'nalishlarda ko'rish mumkin:

1. Ilm va ma'rifat orqali kamolotga erishish

Islom ta'limotidagi "Ilm talab qilish har bir musulmon uchun farzdir" degan tamoyil Sharq renessansi uchun poydevor bo'ldi. Farobiy fikricha, inson baxtga erishishi uchun, avvalo, aqlini tarbiyalashi va bilimga ega bo'lishi kerak.

Uning "Fozil shahar" aholisi – bu islomiy ma'rifat bilan sug'orilgan, yuksak axloqli insonlardir.

2. Nafs tarbiyasi va ruhiy poklik

Imom G'azzoliy inson kamolotini uning ichki dunyosini poklashda ko'radi. U islomdagi "jihodun-nafs" (nafsga qarshi kurash) g'oyasini rivojlantirib, insonni to'rtta asosiy sifatga ko'ra tahlil qiladi:

1. Hayvoniy sifatlar (shahvat va nafs);
2. Yirtqichlik sifatleri (g'azab);
3. Shaytoniy sifatlar (hiyla va kibr);
4. Ruhoniy/Ilohiy sifatlar (ilm va hikmat).

G'azzoliyning fikricha, islom dini insonni hayvoniy va shaytoniy sifatlardan xalos etib, uni ilohiy nur sari yetaklaydi.

3. Ijtimoiy adolat va axloqiy mas'uliyat

Inson yolg'iz holda kamolotga erisha olmaydi. Sharq mutafakkirlari islomdagi "zakot", "sila-i rahm" va "qo'shni haqi" kabi tushunchalarni ijtimoiy birdamlikning asosi deb bildilar.

Alisher Navoiy o'z asarlarida inson qadrini uning xalqqa ko'rsatgan xizmati bilan o'lchaydi:

“Odamiy ersang, demagil oodamiy

Oniki yo‘q xalq g‘amidin g‘ami.

”Endi islom dini ta’limotidagi inson kamoloti mezonlarini Sharq mutafakkirlari talqinidagi fazilatlar va atamalar bilan ko‘rib chiqaylik. Avvalo, islomiy sifatlarni insonning ma’naviy yuksalishi bilan taqqoslasak, aslo foydadan holi bo‘lmasdi:

Eng aziz mavjudot – Ashrafu-l-maxluqot (Yaratilgan barcha mavjudotlar ichida eng sharaflisi bo‘lgan inson)

Allohni tanish – Ma’rifatulloh (Borliq sirlarini anglash, Yaratuvchining qudratini ilm va tafakkur orqali tanish)

Nafsni poklash – Tazkiyatun-nafs (Inson ruhini hasad, kibr va baxillik kabi illatlardan tozalab, go‘zal fazilatlar bilan bezash)

Yomonlikka buyuruvchi – Nafsi amora (Insonni doimo faqat moddiy lazzatlarga va tuban ishlarga chorlovchi nafs bosqichi)

Go‘zal axloq – Xulqi-hasana (Islomiy andozadagi namunali, o‘zgalarga ozor bermaydigan go‘zal xulq-atvor)

To‘g‘ri yo‘lga boshlovchi – Roshiyd (Insonni adolat va haqiqat yo‘liga irshod qiluvchi, to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatuvchi)

Borliq mohiyati – Hikmat (Hodisalar tubini chuqur tushunish va har qanday vaziyatda eng to‘g‘ri, odilona qaror qabul qila olish qobiliyati)

Qalb bilan his qilish – Irfon (Ilmiy bilimlardan yuqori turuvchi, ilohiy haqiqatlarni qalb va ruh orqali anglash darajasi)

Ishonch va suyanish – Tavakkul (Zaruriy choralarni ko‘rgandan so‘ng, natijani Yaratganga havola etish orqali keladigan ruhiy xotirjamlik)

Sharq mutafakkirlari yuqorida keltirilgan sifatlarni inson kamolotining ajralmas qismlari deb bilganlar. Masalan, Abu Nasr Farobiy insonning kamolotini uning intellektual va axloqiy yetukligida ko‘radi. Uning fikricha, “Fozil shahar”ga faqatgina ma’naviy poklangan va hikmat sohibi bo‘lgan insonlarga rahbarlik qilishi mumkin. Bu esa islomdagi adolatli boshqaruv tamoyillari bilan hamohangdir.

Imom G‘azzoliy esa asosiy e’tiborni insonning ichki olamiga qaratadi. Uning talqinicha, inson qalbini tarbiyalash – bu koinotni anglash bilan barobardir. G‘azzoliy tazkiyatun-nafs jarayonini insonning hayvoniylikdan insoniylikka o‘tishidagi eng muhim ko‘prik deb hisoblagan.

Uning “Ihyou ulumid-din” asarida bayon etilganidek, qalbni xulqi-hasana bilan bezash insonni Allohga va haqiqiy baxtga yaqinlashtiradi.

Ibn Sino va Beruniy kabi qomusiy olimlar esa islom dinining ilmga bo‘lgan munosabatini inson kamoloti bilan bog‘ladilar.

Ularning qarashicha, ma’rifatga intilish insonni xurofot va jaholatdan asraydi. Islom dini insonni tafakkur qilishga, borliqni tadqiq etishga chorlaydi, bu esa shaxsning ma’naviy-aqliy yuksalishiga xizmat qiladi.

Umumlashtirib aytganda, Sharq mutafakkirlari islomiy qadriyatlarni insonning ham bu dunyodagi, ham oxiratdagi saodatini ta’minlovchi ma’naviy mayoq sifatida talqin etganlar.

XULOSA (ZAKLYuChENIE/CONCLUSION)

Sharq mutafakkirlarining inson kamoloti borasidagi qarashlarini umumlashtirgan holda aytish mumkinki, islom dini keltirgan ma'naviy-axloqiy tizim shaxsni ham individual, ham ijtimoiy jihatdan yuksaltirishga xizmat qiluvchi fundamental asosdir. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, islomiy sifatlar shunchaki nazariy tushunchalar bo'lib qolmay, shaxs ma'naviyatini amaliy jihatdan shakllantiradi. Xususan, tavhid g'oyasi insonga ruhiy erkinlik va o'zligini anglash imkonini bersa, ilm talab qilishning farzligi Sharq renessansi davrida intellektual yuksalishning asosiy drayveriga aylandi. Abu Rayhon Beruniy asarlarida ilm va taqvonning uyg'unligi ma'naviy barqarorlikning bosh mezonini sifatida talqin etilgan bunga yaqqol dalildir.

Shuningdek, Imom G'azzoliyning "Ihyou ulumid-din" asarida bayon etilgan ruhiy davolash metodikasi inson o'zining hayvoniylik mayllarini islomiy andozada tarbiyalamas ekan, jamiyat uchun foydali shaxsga aylana olmasligini ilmiy isbotlab berdi.

Bu esa islomiy xulqi-hasana mezonlari jamiyat barqarorligining kafolati ekanligini anglatadi. Alisher Navoiyning "Mahbubul-qulub" asari kabi tarixiy manbalar esa insonning "komillik" darajasi uning jamiyatga, xalqqa keltirgan foydasi va adolatli munosabati bilan o'lchanishini ko'rsatadi.

Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, Sharq mutafakkirlari merosi bugungi globallashuv davrida yoshlarni ma'naviy inqirozlardan asrashda eng mustahkam manba bo'lib xizmat qiladi. Islom dini va Sharq falsafasining uyg'unligi insonni nafaqat mavjud bo'lishga, balki ashrafu-l-maxluqot darajasiga munosib yashashga, doimiy ravishda ma'rifat nurida o'zligini takomillashtirishga chorlaydi. Bu merosni o'rganish hozirgi zamon pedagogikasi va falsafasi uchun ham nazariy, ham amaliy jihatdan beqiyos ahamiyatga egadir.

REFERENCES

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ruhiy tarbiya (1-3 juzlar).
2. Toshkent: "Hilol-Nashr", 2015.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nashriyoti, 1993.
4. Imom G'azzoliy. Ihyou ulumid-din (Din ilmlarini tiriltirish). – Toshkent: Movarounnahr", 2011.
5. Alisher Navoiy. Mahbubul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2011.
6. M. Xayrullayev. O'rta Osiyoda ilk renessans va Sharq mutafakkirlari. – Toshkent: "O'zbekiston", 1994.